

Г. А. Сердюк

аспірантка

*Інститут професійної освіти Національної академії педагогічних наук України
м. Київ, Україна*

ДОСЛІДНИЦЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ УЧИТЕЛЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ І ЛІТЕРАТУРИ В ЛІЦЕЇ

Анотація. У статті дано визначення поняття «дослідницька діяльність учителя української мови і літератури», зазначені функції та напрямки дослідницької діяльності вчителя в освітніх закладах, що забезпечують здобуття профільної середньої освіти на засадах компетентнісного підходу.

Ключові слова: дослідницька діяльність учителя української мови і літератури, функції дослідницької діяльності.

Постановка та обґрунтування актуальності проблеми. Українська мова і література займають сьогодні особливе місце в освітньому процесі, оскільки рідна мова стала потужним засобом консолідації суспільства, національної самоідентичності. На вчителя покладена відповідальність за підготовку громадян, здатних захищати національні інтереси. Ми розглядаємо професійну діяльність учителя української мови і літератури в контексті інноваційності. Ідеться про інтеграцію фундаментальної науки, освітнього процесу та практики, а відповідна компетентність учителя виявляється в здатності «організовувати наукові методи пізнання в освітньому процесі», «використовувати інновації в професійній діяльності» [5]. Переконані, що інновації в освіті – основа для формування дослідницької компетентності вчителя. Її розвиток у процесі професійної діяльності обумовлений потребою пошуку нових шляхів удосконалення освітнього процесу. Згодні з думкою, що «педагог-дослідник, педагог-новатор має сформовані ціннісні орієнтації, інноваційне мислення, високий рівень рефлексії, готовність до сприйняття нового та вдосконалення своєї професійної діяльності. Творчий учитель здатний до науково обґрунтованої та прогностично спрямованої організації освітнього процесу» [2, с. 47]. У процесі здобуття філологічної освіти здійснюється формування дослідницької компетентності майбутнього фахівця, адже виконання дослідницької діяльності вимагає особливої професійної підготовки вчителів, результатом якої має бути сформована та актуалізована дослідницька компетентність. Відстоюючи думку про вчителя-новатора, дослідника, який здатний до інтеграції знань, наукового пошуку, творчості, зазначимо, що дослідницька діяльність, яку здійснює в освітньому закладі вчитель-словесник, сприяє професійній самореалізації та саморозвитку. Важливо розуміти основні функції, які властиві дослідницькій діяльності вчителя української мови і літератури, та напрямки її реалізації в ліцеї – закладі профільної середньої освіти.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У науці вже є ґрунтовний досвід з проблеми розвитку професійної, філологічної компетентностей учителів-словесників (В. Коваль, О. Семенов, Г. Токмань, І. Соколова та ін.). Досліджувалися також питання розвитку професійної компетентності вчителів філологічних спеціальностей у закладах післядипломної освіти (К. Везетій, Л. Лузан, Л. Решетняк, В. Сидоренко, Н. Химера, А. Череп, К. Поселецька, Т. Розумна, Т. Дрозд, В. Коваль). Проблему оновлення змісту післядипломної педагогічної освіти та створення збагаченого освітнього середовища розглядала Н. Тягло.

У теорії та педагогічній практиці проблема підготовки майбутнього вчителя до дослідницької діяльності розроблена частково, оскільки немає єдиного підходу щодо сутності дослідницької компетентності вчителя української мови і літератури та її компонентів. Дослідницька діяльність розглядалася в контексті питання формування професійної компетентності майбутніх педагогів (О. Земка, О. Кошелев, О. Семенов, Г. Філь). До підготовки майбутніх філологів у сучасному науковому дискурсі привертала увагу М. Іконнікова. Розроблено навчально-методичні системи професійної підготовки майбутніх учителів української мови і літератури (О. Семенов), визначено сутність літературознавчої компетентності вчителя-словесника (Л. Базиль), вивчене питання формування інформаційної культури (А. Певсе), проаналізовано проблему розвитку творчого потенціалу вчителів-філологів у системі післядипломної освіти (С. Сиваш, О. Куцевол).

Проблему підготовки майбутніх учителів філологічних спеціальностей до науково-дослідницької діяльності вивчали такі науковці: О. Артеменко, Т. Мішеніна, О. Єгорова, В. Ф. Загороднова, Н. Любчак. Наукові засади щодо формування дослідницької компетентності майбутніх викладачів української мови і літератури проаналізувала А. Нікітіна.

Високий рівень виконання дослідницької функції потребує відповідної професійної підготовки, у результаті чого актуалізується дослідницька компетентність учителя. Викладач, який організовує навчальну діяльність на дослідницьких засадах, повинен володіти розвиненими дослідницькими якостями. Педагог повинен бути фундаментально освіченою людиною, багатогранною особистістю, адже освіта нового типу потребує відповідних особистісних якостей та успішної професійної діяльності сучасного вчителя, здатного до інновацій та творчості. Актуальною вважаємо думку Л. Пасічник про «актуальність розробки новітньої концепції підготовки вчителя української мови та літератури, головним завданням якого має стати проголошене у концепції НУШ формування української ідентичності» [3]. Поєднуючи уявлення про вчителя-словесника як фахівця-новатора, науковця, високоінтелектуальної особистості, здатної до глибокого осмислення мовно-літературної галузі знань, педагога, який володіє методологією наукового дослідження та водночас є носієм національних цінностей, вважаємо за необхідне схарактеризувати особливості його дослідницької діяльності.

Тож **метою** нашої публікації стала необхідність розглянути особливості дослідницької діяльності вчителя української мови і літератури, зокрема схарактеризувати основні функції такої діяльності в системі освітнього закладу, що забезпечує здобуття профільної середньої освіти за академічним спрямуванням, та визначити різновиди такої роботи.

Виклад основного матеріалу.

Зазначимо, що «формування різних видів компетентності, і зокрема – дослідницької, а також особистісних якостей майбутнього вчителя відбувається через активну діяльність суб'єкта, яка вимагає виявлення високого рівня креативності, творчості, самостійності» [1, с. 73]. Фахівець, який забезпечує викладання дисциплін мовно-літературного циклу, має володіти навичками організації, проведення дослідницької роботи. Сучасний підхід до розвитку інноваційної особистості вчителя підкреслює важливість його дослідницької діяльності в системі науково-методичної роботи закладу освіти. Зазначимо, що з-поміж основних принципів навчання, що реалізуються в змісті навчального матеріалу з української мови і літератури, навчальних програмах, підручниках, чільне місце займає принцип науковості. Відповідно до цього принципу вчитель не тільки демонструє перспективи розвитку науки, озброює учнів методами науки, але й самовдосконалюється. Обираючи в межах своєї професійної траєкторії дослідницьку діяльність, філолог розвиває дослідницьку компетентність, що можна назвати категорією, спрямованою на пізнання, компонентом професійно-педагогічної компетентності. Ми розуміємо поняття «дослідницька діяльність» як ефективний інструмент підвищення якості освіти, якщо розглядати його щодо впливу на учня. Дослідницька діяльність вчителів передбачає декілька етапів, а саме: визначення наукової проблеми та вивчення досліджень, присвячених цій проблемі, вибір відповідних методик для проведення дослідження, уміння оперувати ними, аналіз, узагальнення самостійно підбраного матеріалу, науковий коментар, висновки. У результаті з'являється інтелектуальний продукт, що має наукову, особистісну цінність та потребує презентації. Визначимо дослідницьку діяльність учителя української мови і літератури як діяльність, що ґрунтується на внутрішній потребі наукового пізнання, пошуку нових знань для виконання освітніх завдань, у процесі якої здійснюється вдосконалення дослідницьких умінь і навичок педагога, розвиток його особистості. Тобто перший вектор дослідницької діяльності пов'язаний з особистістю педагога та спрямований на розвиток його професійної компетентності.

У науково-методичній системі освітнього закладу дослідницька діяльність учителя-словесника здійснюється через систему роботи предметної кафедри вчителів української мови і літератури, методичної комісії предметів гуманітарного циклу, методичної ради, адже потребує відповідного науково-методичного супроводу, що забезпечить якість і рівень наукового доробку вчителя. У цьому контексті варто зазначити, що для успішної реалізації дослідження учитель повинен поставити чітку мету, визначити завдання дослідницької діяльності, володіти засобами наукової комунікації, мати високий рівень професійної підготовки, володіти методологією наукового дослідження, умінням налагоджувати взаємодію всіх учасників освітнього процесу. Звичайно, важливо перебувати в середовищі професійного самовдосконалення та розвитку фахівців, які організують дослідно-орієнтоване навчання в освітньому закладі. Звідси потреба у створенні ефективної науково-методичної системи, що сприяє розвитку дослідницької компетентності вчителя, спонукає до проведення наукових досліджень, організації

науково-дослідницької роботи з учнями, виконання ними навчально-дослідницьких завдань, індивідуальних і групових досліджень. Кожен філолог працює над методичною проблемою, що може стати індивідуальною темою дослідження. Учитель-словесник може підготувати обґрунтування теми свого дослідження, індивідуальні плани інноваційної діяльності; створити портфоліо з методичними матеріалами та розробками з теми дослідження; проводити як відкриті уроки для різних категорій слухачів, так і майстер-класи з української мови і літератури відповідно до теми дослідження; брати участь з виступами на науково-практичних семінарах, конференціях різного рівня; організувати тижні науки, керувати написанням науково-дослідницьких робіт учнів-членів МАН, долучатися до організації та проведення Дня науки в якості наукового керівника учнівських дослідницьких робіт; готувати матеріали для публікації в різних періодичних та науково-методичних виданнях; працювати над підготовкою учнів для участі в предметних конкурсах, олімпіадах; організувати роботу наукових гуртків. Зазначимо, що за умов відкритого онлайн-простору з'являється можливість для розвитку дослідницької компетентності вчителя й поза межами освітнього закладу. Ідеться про обмін досвідом на онлайн-платформах, про самоосвіту фахівців з використанням нових можливостей, а саме: український громадський проект масових відкритих онлайн-курсів Prometheus, студія онлайн-освіти EdEra, український освітній онлайн-портал для вчителів «На Урок», спільнота активних освітян Всеосвіта, онлайн-платформа Є-мова, портал безперервного навчання СуХаРі, онлайн-проект видавництва «Ранок», онлайн-курси від закладів вищої освіти EdX. З-поміж заходів, які сприяють професійному розвитку педагогів, вебінари на актуальні освітні теми, загальноосвітні онлайн-курси, інтернет-олімпіади, семінари для вивчення української мови та ін.

Визначимо ще один важливий вектор дослідницької діяльності вчителя. Ідеться про організацію дослідницької роботи учнів, що потребує не тільки глибоких знань учителя, але й творчості. За такого підходу дослідницька діяльність розглядається нами як ефективна форма організації освітнього процесу, основа для формування дослідницького досвіду учнів. Важливо розуміти, що види діяльності, до яких долучаються здобувачі освіти, сприяють особистісному розвитку всіх учасників освітнього процесу та вибору життєвих пріоритетів. Заклад освіти, у якому учні здобувають профільну середню освіту за академічним спрямуванням, має особливу специфіку, обумовлену інтересами учнів до вивчення відповідного профілю. Це потенційно визначає професійний вибір старшокласників. Активне залучення учнів до науково-дослідницької роботи, реалізації дослідницьких проектів, творчої діяльності, у процесі яких здобувачі освіти вчать ся використовувати отримані знання на практиці, вибудовують наукову картину світу, розвивають критичне мислення, універсальні навички, сприяє й особистісному та професійному становленню вчителя. Сукупність практично засвоєних знань, умінь, отриманих у процесі дослідницької діяльності, формує дослідницьку компетентність учнів. Дослідницьке навчання «виступає фактором саморозвитку, самовизначення». Його особливість – активізувати навчальну роботу, надати їй дослідницький, творчий характер, передати ініціативу в організації пізнавальної діяльності [4].

Досліджуючи особливості дослідницької діяльності вчителя-словесника та спираючись на практичний досвід організації такої діяльності в системі ліцею, визначимо її основні функціональні компоненти, а саме: *прогностичний, аналітично-синтетичний, організаційний, методичний, інноваційний, інтегративний, кооперативно-діяльнісний*. Наприклад, прогностична функція полягає у визначенні потенційних перспектив дослідницької діяльності. Організаційна функція забезпечує планування роботи, її структурування. Методичний компонент визначає дії, пов'язані з вибором ефективних методик, які забезпечують якість виконання дослідницьких завдань. Інноваційна функція передбачає використання новітніх підходів, технологій навчання. Інтегративний компонент забезпечує цілісність підходу до проведення дослідження. Кооперативно-діяльнісний елемент дозволяє розглядати взаємодію учасників дослідницької діяльності як процес співпраці. Усі перелічені нами функціональні компоненти пов'язані з відповідними діями педагога в процесі дослідництва.

Вибудовуючи дослідницьку траєкторію, учитель-словесник визначає свої наукові інтереси та знаходить відповідні напрямки для діяльнісної реалізації. Якщо в системі освітнього закладу створюються сприятливі для професійного розвитку вчителя-дослідника умови, потужна науково-методична система, що забезпечує фаховий супровід педагога, то в процесі дослідницької діяльності відбувається розвиток дослідницької компетентності. З огляду на важливе призначення вчителя української мови і літератури в суспільстві робимо висновок про актуальність розробки концепції розвитку дослідницької компетентності вчителя, головним завданням якого має стати професійний розвиток, формування наукового світогляду учнів, розвиток навичок дослідницької діяльності здобувачів освіти та формування української ідентичності засобами мовно-літературної галузі знань.

Висновки і пропозиції.

У підсумку зазначимо, що дослідницька діяльність учителів української мови і літератури дозволяє реалізовувати професійні, наукові, пізнавальні та творчі інтереси; сприяє особистісному розвитку, самовдосконаленню, розвиває професійну культуру. Визначені нами напрямки діяльності вчителя-дослідника реалізуються в науково-методичній системі закладу, у якому здобувачі освіти обирають профіль навчання відповідно до потенційного професійного вибору. Це може стати підґрунтям для мотивації займатися дослідницькою діяльністю. Указані в статті функціональні компоненти дають можливість зрозуміти природу дослідницької діяльності, що розглядається нами з позиції професійного самовдосконалення вчителя та як вища форма освітньої діяльності учня. Перспективи подальших наукових розвідок вбачаємо у визначенні поняття «дослідницька компетентність учителя української мови і літератури» та її структурних компонентів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бурчак Л. В., Бурчак С. О. Креативні методи у процесі формування дослідницької компетентності майбутнього вчителя. Наукові записки. Серія: Педагогічні науки. Випуск 183. 2019. С. 73-75.
2. Карпова Л.Г. Теоретико-методичні засади створення освітньо-розвивального середовища в спеціалізованих закладах загальної середньої освіти для обдарованих дітей: дис. ... докт. пед. наук: 13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки. 01 – освіта / педагогіка. Харків, 2019. 529 с.
3. Пасічник Л.В. Новітні підходи до визначення ролі вчителя української мови і літератури (Нова українська школа). Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах. 2019 р. № 67. Т. 1. С. 14-17.
4. Попович І. Є. Формування дослідницьких умінь майбутнього вчителя в університетах Великої Британії: дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04 – теорія і методика професійної освіти: педагогічні науки. Ужгород, 2018. 187 с.
5. Професійний стандарт за професією «Вчитель закладу загальної середньої освіти» від 24.12.2020. URL: https://www.me.gov.ua/Documents/Detail?lang=uk-UA&id=22469103-4e36-4d41-b1bf-288338b3c7fa&title=RestrProfesii_nikhStandartiv (дата звернення: 10.10.2022).

H. Serdiuk. Research activity of a teacher of Ukrainian language and literature in a lyceum. – Article.

Summary. The article defines the concept of «research activity of a teacher of Ukrainian language and literature», indicates the functions and directions of the teacher's research activity in educational institutions that ensure the acquisition of specialized secondary education on the basis of the competence approach.

Key words: research activity of a teacher of Ukrainian language and literature, functions of research activity.